

Christian Häthén

Prygel, hunger och mörker

De affliktiva straffen i svensk civil och militär strafflag
under reformperioden 1901–1914

1 Inledning

I avhandlingen ”Disciplin, kritikrätt och rättssäkerhet” från 1977 behandlade Rolf Nygren vid flera tillfällen kopplingen mellan reformen av den svenska militärstraffrätten i början av 1900-talet och reformen av den civila strafflagen under samma period.¹ Den militära straffrätten hade sedan länge reglerats i en särskild lag, men införandet av den allmänna värnplikten innebar att den militära straffrätten krävde en modernisering.

Reformen av krigsstrafflagen påbörjades 1901. Ett första kommitté-förslag presenterades 1905² och efter en del politiskt bråk och en del kompromissande kunde en ny strafflag för krigsmakten antas 1914. Samtidigt som den militära strafflagreformen pågick gick också arbetet med att reformera den civila strafflagen in i ett mera intensivt skede.

Det är inte orimligt att det förekom kontakter mellan de kommittéer som arbetade med lagförslagen och att dessa kontakter påverkade förslagens lydelse. Nygrens referenser till kopplingar mellan de båda reformverksamheterna är därför intressant. Frågan är desto mera intressant eftersom den sätter ljuset på ett större problemkomplex. Man kan formulera problemet på följande sätt. Kan man finna förbindelser mellan

¹ Exempelvis Nygren, Rolf: *Disciplin, kritikrätt och rättssäkerhet. Studier kring militieombudsmannaämbetets (MO) doktrin- och tillkomsthistoria 1901–1915*. Uppsala 1977. [Nygren 1977], s. 85

² Betänkande och förslag afgifna af den af Kungl. Maj:t den 1 april 1901 tillsatta kommitté för revision af strafflagen för krigsmakten och förordningen om krigsdomstolar och rättegången därstädes. Stockholm 1905 [Betänkande och förslag 1905]

omarbetningar och reformer av de båda straffrättsområdena? Föregick reformer av den militära straffrätten reformer på den civila straffrätts område? Kan rättshistoriska undersökningar visa på dessa kopplingar, och ifall de nu låter sig avslöjas, på vilka straffrättsliga områden var influenserna tydligast?

Dessa generella frågor visar att frågeställningen är komplex och att undersökningar som kan ge svar på frågorna måste bli omfattande. Formatet på denna text förutsätter dock att vi koncentrerar undersökningen till ett begränsat område. Det område där kopplingarna torde vara möjliga att belägga eller vederlägga är utformningen av straffformer och straffverkställighet.

Synen på rättssäkerhet, likabehandling, proportionalitet mellan brott och straff samt humanitet i straffverkställigheten var alla områden som hade högsta relevans för både den militära och civila straffrättsreformen. Inom den militära straffrätten betonades vidare effektivitet som en viktig faktor för utformningen av straffsystemet. Även avseende reformen av den civila straffrätten förekom diskussioner och debattinlägg som önskade en större effektivitet. Då Johan Thyrén 1909 fick uppdraget att föreslå reformer av bötesomvandlingen var rättssäkerhet och effektivitet viktiga utgångspunkter för hans arbete.

Effektivitetsfrågan för oss in på ett särskilt område av straffverkställigheten, nämligen de affliktiva straffen och deras roll i straffsystemet. Debatten kring affliktiva moment i straffverkställigheten var livlig under slutet av 1800-talet och början på 1900-talet. I denna text skall vi undersöka hur frågan om affliktiva straff behandlades inom de två reformområdena.

Generellt brukar man använda uttrycket affliktiva straff när det gäller olika former av prygel- eller risslitningsstraff. Sådana straff kunde visserligen i enstaka särskilt brutala fall ge livshotande skador men de var i första hand plågsamma och vanärande. Straffen hade således också en skamaspekt. Denna aspekt skall vi återkomma till. De ansågs dock, inom den europeiska rättskulturen, sedan många århundraden som kostnads-effektiva och effektiva som avskräckning. De ansågs lämpliga både för civila och militära behov. I svensk straffrätt avskaffades de inom det civila straffsystemet genom reformer av Missgärningsbalken under 1850-talet. De ersattes huvudsakligen med fängelse på vatten och bröd.

Förutom prygelstraffet ansågs under 1800-talet också olika former av skärpningar av straffverkställigheten som "affliktiva". Vatten och brödstraffet måste ses såsom ett sådant affliktivt straff. Då cellstraffet blivit den huvudsakliga fängelsestraffsformen infördes också olika former av skärp-

ningar av verkställigheten. De kom till användning både som allmänna skärpningar men också som disciplinåtgärder för fångar som begick förseelser inom fängelset under strafftiden. Dessa straffskärpningar kunde vara kostinskränkningar, hårt nattläges eller mörk cell.

Inom den militära straffrätten förekom straffskärpningar inom verkställigheten av det som kallades disciplinstraff. Det gällde speciellt den för manskap förbehållna strafftypen "sträng arrest", men hårt nattläger kunde komma ifråga även vid strafftypen "vaktarrest", en annars lindrigare påföljd.

Här finns således en tydlig och intressant parallell mellan reformområdena och det är inom detta område som Nygren pekar på de ovan nämnda intressanta kopplingarna och komplikationerna.

Denna text kommer således att behandla en speciell aspekt av eventuella kopplingar mellan civil och militär strafflagsreform, de affliktiva straffen. Som ovan nämnts är dock området komplext och det finns också andra viktiga områden där reformerna stötte på parallella problem. Processsystemets utformning både inom den civila och inom den militära straffrätten var ett sådant område. Politiska konflikter kring utformningen av det militära rättegångssystemet kom att försvåra och försena reformen av krigsstrafflagen under 1910-talet. Under 1920- och 1930-talen återkom ofta klagomål över att den nödvändiga och planerade rättegångsreformen dröjde och på så sätt försvårade reformen av den civila straffrätten. I diskursen framkom att en moderniserad strafflag krävde en annan struktur på straffprocessen. Helt kort kan man konstatera att genomförandet av rättegångsreformen 1942–1948 var en viktig bidragande orsak till att arbetet med strafflagsreformen kunde slutföras under sent 1940- och 1950-tal och efter riksdagsbeslut 1962 mynna ut i 1965 års brottsbalk.

För att kunna göra en jämförelse inleds texten med en kort presentation av reformverksamheten inom de båda områdena under 1800-tal och fram till 1910-talet. Jämförelsen bygger därefter på studiet av några arenor där straffreformdiskursen bedrevs.

2 Reformen av den svenska krigslagstiftningen och den civila straffrätten

2.1 Den militära straffrätten

I RF 1809 delade Riksdagen och Kungl. Maj:t på lagstiftningsmakten, men det omfattande område som berörde förvaltningen låg uteslutande under Kungl. Maj:ts ensamma normgivning. Det rådde redan tidigt oklarhet om också den militära lagstiftningen skulle delas, men den militära straffrätten kom under större delen av 1800-talet att ligga under Kungl. Maj:ts egen normgivningsmakt. Först 1880 och 1882 togs beslut som ändrade regeringsformen så att strafflag för krigsmakten i fortsättningen skulle tillhöra det gemensamma lagstiftningsområdet.

Under hela 1800-talet hölls således det militära straffrättsområdet utanför det civila reformarbetet. Det tillsattes dock en krigslagskommitté 1822 som 1826 presenterade ett förslag till krigslag innehållande straffregler.³ Förslaget ledde dock inte till ett kungligt beslut utan istället tillsattes en ny krigslagskommitté 1846. Resultatet från den kommittén var magert och den upplöstes 1856 och ersattes samma år av en ny kommitté. Denna senare kommitté fick speciellt i uppdrag att granska vad som kallades den extrajudiciella bestraffningen och 1859 promulgerades en ordningsstadga som reglerade prygel, mörk arrest och inskränkt kost.⁴

En ny utredning tillsattes 1863 och den fick till uppgift att granska ett utkast till ny strafflag för krigsmakten som hade arbetats fram inom justitiedepartementet. Resultatet av kommitténs arbete blev *1868 års Strafflag för krigsmakten, KF ang krigsdomstolar samt Disciplinstadgan*. Förarbetena tyder på att man hade försökt harmonisera reglerna med den civila strafflagen, men de militära reglerna kom på viktiga punkter att avvika från de civila. Speciellt gällde detta på straffartsområdet.

Då det låg ett vilande grundlagsförslag efter beslutet 1880 kunde Kungl. Maj:t utnyttja sin exklusiva normgivningsmakt och 1881 infördes genom kungligt beslut en omarbetad version av strafflagen för krigsmakten samt, vilket blev viktigt för den fortsatta utvecklingen, en ny disciplinstadga. Genom de nya reglerna avskaffades vatten och brödstraffet

³ Nygren, Rolf, *Subordination och enskild integritet. Studier kring ett militärt rättssäkerhetskomplex*. Skrifter utgivna av institutet för rättshistorisk forskning grundat av Gustav och Carin Olin. Rättshistoriskt bibliotek, 33 bd. Lund 1981[Nygren, 1981], s. 112.

⁴ Nygren 1981, s. 164.

huvudsakligen och ersattes med mildare former av arreststraffet. Efter-
som disciplinstadgan inte var en del av strafflagen för krigsmakten behöll
Kungl. Maj:t sin normgivningskompetens inom disciplinmålens område.

Då den allmänna värnplikten utökades 1901 lades det fram flera motio-
ner i riksdagen med krav på en revision av krigslagarna. Man önskade också
att flytta över disciplinstadgans regler till den egentliga krigsstrafflagen för
att på så sätt få den militära strafflagen i bättre överensstämmelse med den
allmänna (civila) strafflagen.⁵ Riksdagen formulerade sina önskemål på
följande sätt:

”dels huruvida icke – med iakttagande såväl däraf, att ifrågavarande lagstift-
ning, såsom utgörande en undantagslagstiftning, icke borde undantränga
eller afvika från den allmänna lagstiftningen i andra fall, än där detta med
nödvändighet af krigsmaktens ändamål påkallades, vare sig i fråga om de
personer, som ställdes under krigslag, eller i fråga om brott och straff, och
att hithörande bestämmelser erhöles nödig tydlighet och bestämdhet, som
ock däraf, att de stadganden, som kunde finnas erforderliga i krigstid, icke i
större utsträckning, än förhållandena påfordrade, erhöles tillämpning jäm-
väl under fredstid – de i den särskilda strafflagstiftningen för krigsmakten
förekommande afvikelser från den allmänna strafflagen måtte i vissa hänse-
enden kunna bortfalla eller i större mån, än nu vore fallet begränsas;”⁶

Kungl. Maj:t tillsatte samma år en kommitté som fick i uppdrag att om-
arbeta krigslagarna efter de nya förhållanden som värnplikten skapade.
Kommittén lämnade sitt förslag till ny strafflag för krigsmakten 1905.

1908 presenterade Arvid Lindmans högerregering en proposition vilken
huvudsakligen grundades på kommittéförslaget från 1905, men riksdagen
prövade inte förslaget eftersom det saknade nya processregler. Förslaget
remitterades i ett komplicerat mönster under de följande åren till olika
remiss- och beredningsgrupper och en kompromiss arbetades gradvis
fram.⁷ Ett omarbetat förslag lades fram till riksdagen 1914. Propositionen
föreslog bl.a. att den svåraste formen av disciplinstraff avskaffades.⁸ Försla-
get antogs efter sammanjämkning av riksdagen i oktober 1914 och riks-
dagsbehandlingen innebar att disciplinstraffet i dess strängaste affliktiva
form återkom i lagtexten.

⁵ Riksdagens skrivelse 1901:121, s. 14.

⁶ Betänkande och förslag 1905, Motiv, s. 4.

⁷ Nygren 1977, s. 204 ff.

⁸ Prop. 1914: 57.

2.2 Den allmänna (civila) straffrätten

I samband med tillkomsten av RF 1809 framkom det önskemål om en revision av 1734 års lag och den 1 april 1810 presenterade riksdagens lagutskott ett betänkande, författat av Johan Holmbergson angående ”lagarnas urskiljande, förenkling och förbättring”. En lagkommitté tillsattes i februari 1811. Efter stridigheter inom kommittén och efter ganska lång tid kunde lagkommittén presentera ett förslag till allmän kriminallag år 1832. Förslaget innebar en total förändring av Missgärningsbalken med en reform av straffarterna och en modernisering av brottstyperna. Förslaget uppfattades som långtgående och radikalt och lagstiftning dröjde. År 1841 tillsattes en ny kommitté – gamla lagberedningen – som 1844 lade fram ett förslag till strafflag. I huvudsak var detta en modifierad version av 1832 års förslag. Riksdagen var splittrad och förslaget med en strafflagsrevision ställdes på framtiden 1849.

Efter dessa misslyckade försök till en samlad reform av Missgärningsbalken bedrevs reformarbetet genom en rad partiella förändringar. 1855 kom nya regler avseende snatteri, stöld och rån och samtidigt avskaffades alla spö- och risstraff och ersattes med fängelse på vatten och bröd. Flera sådana partiella reformer av Missgärningsbalken banade väg för en total strafflagsrevision och 1862 presenterades riksdagen ett förslag till ny strafflag. Förslaget antogs och blev 1864 års strafflag.

Då strafflagen huvudsakligen byggde på de olika partiella reformerna från 1850-talet hade den sina brister. Visserligen hade de äldre affliktiva straffen utmönstrats, men vatten och brödstraffet bestod, främst dock som förvandlingsstraff vid bristande betalning av böter. Fängelse på vatten och bröd kallades ”hungerstraffet” och var plågsamt och ansågs som grymt och främmande för den straffideologi som annars präglade straffsystemet i strafflagen. 1884 avskaffades vatten och brödstraffet som förvandlingsstraff och ersattes med korta frihetsstraff.

Kritiken av strafflagen fortsatte och 1890 genomfördes den första större revisionen av lagen. 1890 års strafflagsnoveller innebar visserligen att en del straffskärpningar förekom, men i flera fall mildrades straffsatserna. Det var dock tydligt att reformen inte var tillräckligt genomgripande och flera viktiga frågor lämnades utan lösning. Flera motioner vid 1898 års riksdag behandlade önskemålet att antalet utdömda korta frihetsstraff skulle minskas. Flera av dessa motioner tog upp frågan om införandet

av affliktiva straff⁹ En riksdagsskrivelse från 1898 begärde införande av affliktiva straff.¹⁰

Frågan om de helt ungas brottslighet behandlades i en särskild kommitté och 1902 utfärdades en ganska omfattande grupp av lagar som reglerade förhållanden för denna grupp. Bötesstraffet uppmärksammades också av kritikerna och man menade att de fasta bötesbeloppen var socialt orättvisa och att bötesomvandlingen drev människor till fängelserna bara för att de av fattigdom inte kunde betala de utdömda böterna. De korta frihetsstraffen uppfattades överhuvudtaget som ett problem. Den sociologiska straffrättskolan ansåg dem som skadliga och ineffektiva som straffprevention. I riksdagen höjdes röster för införandet av någon variant av villkorlig dom. 1901 tillsattes en kommitté under ledning av J E Elliot med uppdrag att lägga fram förslag om villkorlig dom. Johan Thyrén fick i samband med kommitténs arbete ett särskilt uppdrag att skildra institutet villkorlig dom från ett straffteoretiskt perspektiv.¹¹ Kommittén, som vi nedan kommer kalla den Elliotska kommittén lade trots oenighet på centrala punkter sitt förslag 1902, propositionen kom 1906 och riksdagen beslutade i enlighet med förslaget. Genom denna reform infördes en form av villkorlig straffdom men samtidigt infördes affliktiva moment i form av straffskärpningar i strafflagens kapitel 4.

Flera riksdagsmän återkom med motioner med krav på en fortsatt reform av strafflagen och då speciellt av bötesstraffet. År 1908 ställde sig riksdagen bakom dessa önskemål och 1909 gav Kongl. Maj:t Johan Thyrén i uppdrag att göra en utredning avseende ändrade regler för bötesstraffet och bötesomvandlingen. Uppdraget vidgades senare och Johan Thyrén kom att spela en dominerande roll för strafflagsreformen fram till sin död 1933.

⁹ LU 1898:69.

¹⁰ Riksdagens skrivelse 1898:133.

¹¹ Betänkande och förslag af den av Kongl Maj:t den 25 maj 1900 tillsatta komité för avgifvande af förslag om skärpning av vissa frihetsstraff och villkorlig frigifning äfvensom för utredning af frågan om vilkorlig straffdom m.m., 1902. [Betänkande och förslag 1902], s. 99 ff.

3 Synen på de affliktiva straffen

3.1 Den civila straffrätten

3.1.1 *Johan Thyrén och det Nordiska juristmötet i Kristiania 1899*

I en bilaga till förhandlingarna utvecklade Thyrén sina generella tankar om straffets syfte och kom då in på olika sätt att göra frihetsstraffet effektivare som avskräckning och nämnde då mörkt enrum som förekom i SL 4:12 samt, som han helt allmänt nämnde, förekom i militärstrafflagen. Han menade att denna form av skärpning inte borde innebära någon större risk för fången. Mörkret gjorde visserligen fången sysslös, men skärpningen varade inte någon längre tid.¹²

Andra skärpningar som Thyrén nämnde var fängelse vid vatten och bröd samt hårt nattläger, men han nämnde också att vatten och brödskräpningen försvunnit ur svensk rätt 1884. Båda dessa skärpningsformer var, menade han, mindre effektiva än mörk cell.

Han kom in på bötesförvandlingsstraffet och var inte negativ till att ett bötesomvandlingsstraff kunde utformas som ett frihetsstraff med någon form av skärpning. Han var medveten om att det kunde uppfattas som orättvist hårt, men han menade att om villkorlig straffdom tillämpades för bötesomvandlingen skulle endast de som senare återföll i brottslighet bli utsatta för straffskärpningen.¹³

Thyrén påminde om att prygelstraffets återinförande hade föreslagits i debatten, men han menade att de andra straffskärpningarna var mera effektiva. Likväl framhöll han att prygelstraffet hade ett moment av skam och att det skulle kunna göra det mera effektivt som avskräckning. Visserligen avskaffades prygelstraffet som ett led i humaniseringen av bestraffningsmetoderna och dessa idéer hade fortfarande sin giltighet, men steget mellan prygel och tortyr var stort och respekten för människovärdet innebar inte ett absolut förbud mot att ta till prygelstraff då det skulle kunna uppfattas som mest effektivt. Thyrén resonerade vidare och menade att det fanns svagheter med ett användande av prygelstraff. Dels kunde inte kvinnor komma i fråga för att bli pryglade, dels var de brottslingar som främst skulle kunna utsättas för denna skärpning de som minst skulle låta sig påverkas. De var redan så förhårdade. Han kom

¹² Förhandlingar paa niende nordiske juristmöde i Kristiania 1899. Kristiania 1900. [Förhandlingar 1899], bilaga II, s. 6.

¹³ Förhandlingar 1899, bilaga II, s. 8.

slutligen till den slutsats, som också skulle återkomma i "Principerna" ett antal år senare. Prygelstraff var olämpligt som straffart i den moderna straffrätten.¹⁴

Thyrén inledde plenardebatten med att konstatera ett det låg ett problem i att de korta frihetsstraffen inte uppfattades som avskräckande för den stora mängden kriminella. Häri låg sålunda ett effektivitetsproblem och det löstes inte genom en förlängning av strafftiderna eftersom det skulle göra straffet orimligt kostsamt för det allmänna. En utväg ur detta problem skulle kunna vara att göra det korta frihetsstraffet mera kännbart, d.v.s. lägga in ett afflikativt moment i straffet eller att helt ersätta det med något afflikativt moment.¹⁵

Debatten engagerade flera nordiska kända kriminalister bl.a. statsadvokat Urbye från Norge och professor Carl Torp från Danmark. Torps anförande är av särskilt intresse eftersom han liksom Thyrén skulle komma att bli en viktig del i arbetet med en strafflagsreform. Då Danmark införde den s.k. Prygel lov 1903 kritiserade Torp detta häftigt. Han vände sig emot flera av Thyrens argument och menade att vatten och brödstraffet, mörk cell och hårt nattläger tydligt visat brist på effektivitet.¹⁶

3.1.2 Den Elliotska kommittén 1902 med förslag om införande av villkorlig dom

Riksdagens önskemål om ett införande av villkorlig dom ledde till att en särskild kommitté tillsattes. I kommittén ingick bl.a. Johan Widén och Viktor Almquist, båda aktiva i straffrättsreformrörelsen. I motiven tog kommittén upp frågan om möjligheten att skärpa verkställighetssättet vid de korta frihetsstraffen. Kommittén önskade att strafflidandet blev tydligare och straffet mer effektivt som avskräckning. I den riksdagsskrivelse som låg till grund för kommittéuppdraget togs vatten och brödstraffet upp som ett möjligt förvandlingsstraff. Kommittén konstaterade dock att den inte kunde lägga ett förslag om dess återinförande eftersom det främst skulle drabba fel kategori brottslingar.¹⁷

Trots motståndet mot hungerstraffet menade kommittén att man kunde föreslå ett liknande allmänt förvandlingsstraff "fängelse vid inskränkt kost"

¹⁴ Forhandlingar 1899, bilaga II, s. 15.

¹⁵ Forhandlingar 1899, s. 36 f.

¹⁶ Forhandlingar 1899, s. 62 ff.

¹⁷ Betänkande och förslag 1902, s. 39.

på minst tre och högst 30 dagar. I dessa fall skulle fången bara tilldelas vatten men brödransonen kunde kompletteras med vissa viktiga näringsämnen.

Avseende prygelstraffet medgav kommittén att det troligen var effektivt som avskräckning, men man återanvände Thyréns argument att det var förråande och att det drabbade fel kategori brottslingar.¹⁸

Kommittén behandlade även övriga straffskärpningsformer såsom inskränkning i kost, hårt nattläger och mörk cell. Vad gällde hårt nattläger ansåg kommittén att det kunde komma ifråga vid fall av brott mot disciplinen på anstalten och då också i kombination med mörk cell.

Kommittén var oenig vad gällde flera punkter av förslaget om straffskärpningar. Kommittéordföranden J E Elliot och ledamoten Johan Widén skrev ett särskilt yttrande avseende straffskärpningen. De menade att skärpningen endast borde komma ifråga vid korta frihetsstraff och de satte gränsen för dessa vid två år.¹⁹

Propositionen 1906 som byggde på kommittéförslaget innehöll bestämmelser om mörk cell och hårt nattläger.²⁰

3.1.3 *Thyréns "Principerna"*

Då Johan Thyrén 1909 fick i uppdrag att utreda bötesstraffet och bötesomvandlingen kunde man ha sett detta som ett omfattande, men likväl avgränsat uppdrag. Likväl låg det i uppdragets natur att det skulle komma att beröra hela straffsystemet och i fortsättningen också komma att vidgas till att omfatta en moderniserad utformning av brottskatalogen. Thyrén publicerade sina grundläggande idéer i vad som kan ses som en kriminalpolitisk studie, "Principerna för en strafflagsreform". Den utkom i tre delar under åren 1909–1914.

I den första delen behandlade han straffets sociala uppgift och straffsystemet och där tog han upp de affliktiva straffen. En hel del av hans tankegångar återkom från rapporten till och debatten vid det Nordiska juristmötet 1899, men de var mera utvecklade och mera distinkta. Det är tydligt att han 1909 skrev mer abstrakt och systematiserande.

De affliktiva straffen omfattade fortfarande både prygelstraffet och vad Thyrén valde att kalla "affliktivmedel". Med detta uttryck avsåg han

¹⁸ Betänkande och förslag 1902, s. 45 f.

¹⁹ Betänkande och förslag 1902, s. 56.

²⁰ Prop. 1906: 49.

mörkcell, hårt nattläger och kostminskning som t.ex. vatten och bröd. Han ansåg att bötesstraff borde komma till användning för alla de lindrigare brotten upp till den punkt där ett förbättrande frihetsstraff skulle kunna börja utnyttjas. Någon särskild nytta skulle afflikktivmedlen inte göra i ett sådant system. Möjligen kunde afflikktivmedlen utnyttjas som ett tids- och kostnadseffektivt omvandlingsstraff, men han konstaterade att affliktivstraffen skulle vara för trubbiga redskap för att verkligen vara effektiva.²¹

Han var fortfarande starkt emot prygelstraffet och han menade att det brutaliserade de mest påverkbara och saknade verkan på de mest brutala. Det var dessutom svårt att undvika att prygelstraff fick en karaktär av klasstraff.²²

De slutsatser han drog av dessa resonemang var att det: *"var tillrådligt att hålla särskilt prygelstraffet, men för närvarande öfverhufvud alla afflikativstraff, borta från straffsystemet; (...)."*²³

3.2 Den militära straffrätten

3.2.1 Kriminalistföreningen 1912

1908 års förslag till krigsstrafflag hade inte lett till beslut. Brister i förslaget hade lett till att ett omfattande och komplicerat beredningsarbete tog vid. Under detta fortsatta beredningsarbete behandlade Svenska kriminalistföreningen krigslagstiftningens reformerande vid sitt årsmöte 1912. Eftersom föreningen hade bildats 1911 var mötet 1912 det första egentliga årsmötet och det är intressant att man tog upp krigsstraffreformen som den andra huvudpunkten under mötet. Advokaten Eliel Löfgren som vid denna tid också var ledamot i föreningens styrelse inledde punkten genom en presentation av reformen.²⁴

Vad gällde straff och straffarter menade Löfgren att det liggande förslaget innehöll betydligt sänkta straffskalor för brott i fredstid men disciplinstraffen borde uppmärksammas särskilt. Dessa utgjorde en speciell kategori av frihetsstraff som kunde utdömas antingen av ett befäl i ett

²¹ Thyérén, J: Principerna för en strafflagsreform. Del I, Lund 1910.[Principerna], del 1, s. 110 f.

²² Principerna, del 1, s. 113.

²³ Principerna, del 1, s. 114.

²⁴ Förhandlingar vid Svenska kriminalistföreningens ordinarie årsmöte i Stockholm den 30 augusti 1912. Stockholm 1913. [Förhandlingar, 1912], 1912, s. 46–73.

mål som då kallades disciplinmål eller av en krigsrätt i vanlig ordning. I princip utgjordes disciplinstraffet av arrest, men denna kunde uppträda i tre former. De tre formerna skilde sig åt i verkställighet men också vad gällde den personkrets som kunde komma att omfattas av straffet.²⁵

Den första formen av arrest var arrest i eget rum eller tält, utan bevakning. Denna form av arrest kunde komma ifråga endast för officerare och underofficerare. Den andra formen av arrest utgjordes av vaktarrest som avtjänades i låst, ljust rum eller tält och som alla personalkategorier kunde dömas till. Den tredje formen av arrest utgjordes av sträng arrest ”mörk arrest”. Den avtjänades i mörkt låst häkte och officerare kunde inte dömas till denna form av arrest. Både den vanliga vaktarresten och mörk arrest kunde ytterligare skärpas för vanligt manskap genom beslut om hårt nattläger. Maximitiden för arrest utan bevakning var 15 dagar och för mörk arrest åtta dagar.

Löfgren ställde sig kritisk till att den stränga (mörka) arresten skulle finnas kvar och menade att hårt nattläger borde räcka. Avslutningsvis menade Löfgren att det var tveksamt att det skulle finnas särskilda straffregler för militärer i fredstid. Visserligen låg de aktuella förslagen närmare de principer som gällde för den civila straffrätten, men viktiga skillnader fanns fortfarande kvar. Han menade särskilt att de kriminalpolitiska åtgärder som lagstiftaren ansåg vara lämpliga för andra medborgare saknades för militär personal. Justitieombudsmannen hade t.ex. framhållit att villkorlig dom också skulle kunna komma ifråga inom militärstrafflagens område.²⁶

Den efterföljande debatten kom främst att handla om den militära processrätten och strafffrågorna gavs inte större uppmärksamhet.

3.2.2 Riksdagsbehandlingen 1914

Som framkommit ovan presenterades en proposition med förslag till strafflag för krigsmakten samt med denna relaterade andra frågor i maj 1914.²⁷ Det har redan framkommit att propositionen var resultatet av ett långt beredningsarbete och ganska långtgående kompromisser. I förslaget behölls de tre formerna av arrest och de kunde i vissa fall kombineras med hårt nattläger. Intressant nog lyftes problemen med den stränga (mörka)

²⁵ Förhandlingar 1912, s. 51.

²⁶ Förhandlingar 1912, s. 57.

²⁷ Prop. 1914: 57.

arresten fram och det framhölls att det kunde resas starka invändningar mot skärpningsmedlet ”mörkt enrum”. Det finns anledning att citera propositionen.

”Den mörka arresten är till sin natur ett affliktivt straff, som i mycket är att jämställa med prygelstraffet. Liksom detta har den mörka arresten allt mer och mer i den allmänna opinionen erhållit karaktären av ett nesligt kroppsstraff. Det omdöme, som professor J Thyrén i ’Principerna för en strafflagsreform’ fäller om prygelstraffet, att det är ”för människovärdigheten enligt våra dagars åskådning i så hög grad nedsättande och med det moderna samhällets likhetstendenser så föga överensstämmande, att det skulle krävas mycket starka lämplighetsskäl för att kunna förorda detsamma”, torde även kunna tillämpas på den mörka arresten.”²⁸

I riksdagsbehandlingen av propositionen restes kritiska röster bl.a. av Karl Staaff som i sin motion begärde att sträng arrest skulle strykas ur förslaget. Han hänvisade till att den föreslagna strafflagen för krigsmakten var avsedd att humanisera straffrätten inom krigsmakten men att ett bibehållet straff i mörkt rum inte speglade ett humaniserat synsätt.

I första kammaren diskuterades propositionen den 15 augusti och det ovan citerade uttalandet av statsrådet togs upp i debatten. Den liberale ledamoten Nils Alexanderson argumenterade för att affliktiva moment skulle hållas borta från krigsstrafflagen. Han var vid denna tid professor i processrätt vid Stockholms högskola och skulle senare bli justitieråd, men han var också ledamot av Svenska kriminalistföreningen. Alexandersons inlägg tycks ha retat Johan Thyrén (de hade stridit tidigare i kammarens talarstol) som gick upp i debatten och gjorde ett kort inlägg där han varnade för att experimentera med strafflagstiftning. Vänsterinläggen hade hävdade att man kunde ta bort skärpningarna och se om det uppstod några problem. Thyrén framhöll att om man gjorde ändringen så var det oåterkalleligt och även om militären skulle vilja återinföra skärpningarna skulle detta vara politiskt omöjligt. I fråga om de affliktiva skärpningarnas lämplighet i den framtida krigsstrafflagen yttrade han sig inte.²⁹

²⁸ Prop. 1914: 57, s. 123.

²⁹ Prot. 1914 B F K:54, s. 41.

4 Avslutande reflexioner

Denna korta framställning har visat på att det fanns vissa kopplingar mellan reformarbetet inom den civila och militära straffrätten. På de studerade arenorna agerade reformvänner som Eliel Löfgren och Nils Alexanderson och från sent 1890-tal uppträdde Johan Thyrén med en allt större auktoritet inom straffrättsdiskursen. Reformvännernas ställningstaganden fick betydelse både för den militära och för den civila straffrätten. Kan man då entydigt fastställa i vilken riktning denna påverkan verkade? Det är frestande att generellt hävda att reformer inom den militära straffrätten historiskt har fungerat som förebilder för efterföljande reformer inom den civila straffrätten. Bilden som denna studie visar är dock verkligen inte helt entydig.

Riksdagen önskade 1901 att den militära straffrätten skulle anpassas till den civila straffrätten men den Elliotska kommitténs förslag, 1902 och dess positiva ställningstagande gentemot affiktiva straffskärpningar hindrade reformvänner att argumentera framgångsrikt för att få bort affiktiva moment ut den militära straffrätten då de (åter)införts i strafflagen.

Dessa förhållanden kan verka paradoxala, men ett sätt att förklara situationen är nog att se problemet som en fråga om prioriteringar. Inom det civila området prioriterade reformvännerna framförallt kampen mot de korta frihetsstraffen och då speciellt bötesomvandlingen. För dem var de affiktiva skärpningarna ett sätt att undvika skadliga fängelsevistelser. Inom den militära straffrätten prioriterade reformvännerna likhet inför lagen och skydd för de värnpliktiga från att utsättas för en brutal och patriarkal straffjustis med inslag av klassförtryck. Reformvännerna ville beröva de militära befälen möjlighet att rent fysiskt bestraffa och förödmjuka manskaped.

Johan Thyrén spelade visserligen en ledande roll inom den civila straffreformsdiskursen men han intog en ambivalent position gentemot de affiktiva straffskärpningarna. Kanske kan denna positionering ses som ett uttryck för ett teoretiskt och akademiskt perspektiv och att hans sätt att argumentera inte riktigt kunde förstås av alla som deltog i debatten. Han tog starkt och entydigt avstånd ifrån prygelstraffet. Hans argument från 1899 återkom i "Principerna" 1909 och han citerades gärna av motståndarna till affiktiva straffskärpningar, men han var inte principiellt och entydigt emot straffskärpningar. Visade de sig effektiva kunde de komma till användning verkar han ha tyckt. När han ställde frågan om de verkligen var effektiva kom han fram till att de egentligen inte var det.

Då han drog upp riktlinjerna för sitt straffsystem satsade han på böter och villkorliga domar som ersättning för korta skärpta frihetsstraff. För Thyren var det viktigare att hålla de dömda borta från korta frihetsstraff än att öka den avskräckande aspekten av dem.

Det är således svårt att hävda att kopplingen mellan reformen av den civila strafflagen och reformen av den militära strafflagen kan tolkas på något entydigt sätt. På området affiktiva straff kan vi konstatera att en eventuell ömsesidig påverkan snarare berodde på förändrade politiska och sociala förhållanden. Visserligen var Sverige kring sekelskiftet 1900 fortfarande kvar i den period då enskilda beundrade rättsvetenskapsmän genom sitt vetenskapliga författarskap eller sina insatser som författare till lagförslag kunde förändra och reformera ett rättsområde. Jag ser Johan Thyren som en sådan gestalt även om det kan ifrågasättas.

Förhållandena började dock förändras. De sociala och politiska förändringar som påbörjades efter sekelskiftet skulle i grunden ändra synen på rättsreformer. Det politiskt önskvärda fick då allt mer företräde framför det rättsvetenskapligt lämpliga. Rolf Nygren visade i sin avhandling att reformen av den militära strafflagen 1914 i stor utsträckning utgjorde en politisk kompromiss. Den affiktiva straffskärpningen utgjorde uppenbarligen för en tid en del av denna kompromiss.

